

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

CİLT : XL

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

PROF. DR.
NECATİ ÖNER
ARMAĞANI

Bu Dergide Yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

TERTİP HEYETİ
PROF. DR. SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY
DOÇ. DR. RECEP KILIÇ

ISBN: 975 - 482 - 492 - 4

ISSN: 1301 - 0522

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ - 1999

TAKDİM

Ülkemizde bir türlü anlam veremediğim tuhaf alışkanlıklarımızdan birisi de, alanında temayüz etmiş ve değerli hizmetler vermiş insanların öldükten sonra takdir edilmeleri, ne büyük değer olduklarının ancak o zaman farkına varılması hadisedir. 35-40 yıl hizmet ettikten sonra aktif hayattan çekilen nice değerler bir köşede unutulur; öldükten sonra birden hatırlanır ve büyük hizmetler yaptığı anlatılır, nadiren de olsa adına armağan dediğimiz yayınlarla hakkı teslim edilmeye çalışılır.

Sonuçta kendisi ile ilgili hiçbir şey yapılmayanlara göre bu da olumlu bir davranıştır. Gecikmeli de olsa, bir hakkın teslimi olması açısından olumlu bir davranış olarak değerlendirilebilir.

Şüphesiz olması gereken, bu müstesna şahsiyetlerin, hayatta iken kendileri ile ilgili bu değerlendirmelerin yapılmasıdır. Gelenek bu istikâmette oluşursa herhalde çok daha isabetli olur.

Olması gerektiğini ifade ettiğimiz bu üslubun güzel bir örneği elimizdeki kitapla verilmektedir. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde 40 yılı aşkın öğretim üyesi ve yönetici olarak hizmet veren Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, dostları ve öğrencileri, bir vefa örneği olarak emek mahsulü bu eseri meydana getirdiler. Prof. Öner'i değişik yönleri ile, özellikle felsefe alanında ülkeye yaptığı ve yapmaya devam ettiği hizmetleri ile unutulmazlar arasına soktular. Şifahi ifade ve övgüler uçar gider, ama yazılı dökümanlar nesilden nesile intikâl eder, sonsuza dek bâki kalır.

Prof. Dr. Necati Öner'in meslektaşları, eski ve yeni öğrencileri onu çeşitli yönleri ile değerlendirdiler ve sonuçta felsefi ağırlıklı ve muhtevalı bir eser ortaya çıktı. Bu eserin yıllarca hizmet verdiği İlahiyat Fakültesi yayınları arasında yayınlanması en uygun yoldu. Nitekim öyle oldu; Üniversitemizin onayı ile eser elinize ulaşmış oldu. Bu ilgi ve yaklaşımı dolayısı ile Sayın Rektörümüze ve Üniversitesi Yayın Komisyonu ile Yönetim Kurulu Üyelerine şükranlarımı sunarım. Baskıyı gerçekleştiren Üniversitemiz matbaasının değerli yönetici ve çalışanlarına ayrıca teşekkür ederim.

Yeni ve olması gereken bir gelenek oluşturması dileği ile okuyucuya saygı ile sunulur.

*Prof. Dr. M. Sait Yazıcıoğlu
Ankara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Dekanı*

PROF. DR. NECATİ ÖNER'E SAYGI!

Osmanlının en büyük şâiri kabul edilen Bâkî

*Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yârân sâf sâf!*

diyor. Koca Bâkî bile zımnem, hayatta kadrinin iyi bilinmediğinden şikayet ediyor. Ferid Kam da:

*Sağlığında nice ehl-i hünerin
Bir tutam tuz bile konmaz aşına
Evvel ânu öldürürler acından
Sonra bir Türbe dikerler başına*

diyerek insanların kadir bilmezliğinden, kıymetleri heba etmelerinden, nankörlükten ve vefasızlıktan şikayet etmektedir.

Başka toplumlar nasıldır? Bilmem, ama bizim toplumumuzda vefasızlık ve kadirbilmezlik eskiden beri şikayet edilecek kadar yaygın sayılır.

Daha erken dönemlerde Üniversitelerimizde büyük hizmetler görmüş çok değerli hocaların adına çıkarılan armağanların büyük bir kısmı, onların vefatlarından sonra çıkarılmıştır. Armağan edilen değerlerin haberi olmadıktan, vefalılığın hazzını tatmadıktan sonra, armağanın değeri ne olacaktır?

İşte bu düşüncelerle Prof. Dr. Necati ÖNER hocamızın yarım asra varan hasbî (karşılıksız) hizmetlerinin hatırlanmasına vesile olması için bir "Armağan Kitabı" hazırlamayı düşündüm. Bana Doç. Dr. Recep KILIÇ her bakımdan yardımcı oldu. Türkiye'deki 70 kadar seçkin felsefeciyeye ve hocanıdan diğer bazı dostlarına haber verip yazı istedik. Hepsini memnuniyetle katılabileceklerini söyledi. Fakat bir kısım arkadaş, mazeretleri sebebiyle katılamadı. Zaman ayırıp çok değerli yazılar gönderen arkadaşların hepsine kalbî teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Neticede hocamıza lâayık kalıcı, muhtevalı büyük bir kitap meydana geldi.

Kitabın yayımlanması için Gazi Üniversitesi Rektörü Sayın Prof. Dr. Enver Hasanoğlu alâka gösterdi. Üniversite adına yayımlayabileceğini söyledi. Fakat Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Sait YAZICIOĞLU, 'bu kitabı neşretmek bize düşen bir vazifedir' diye kitaba el koydu. Derhal Rektör Sayın Prof. Dr. Günal AKBAY ile görüşüp karar çıkarttı. Sayın Dekana ve Sayın Rektör AKBAY'a da bu sıcak alâkadan dolayı teşekkür ederim. Her bakımdan örnek bir hareket ve örnek bir kitap oldu. Bu, muhterem ÖNER'e, lâyük olduğu saygının küçük bir nişanesidir. Nice nice yıllara!... Derin saygılarımızla...

Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY

İÇİNDEKİLER

Sayfa

HAYATI, ESERLERİ VE HAKKINDA YAZILANLAR

Araş. Gör. İsmail KÖZ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Biyografisi</i>	3
Doç. Dr. Recep KILIÇ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER ile "Düşüncelerinin Gelişim Seyri" Üzerine Yapılan Mülakat</i>	9
Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY, <i>Felsefe Yapmak ve Necati ÖNER</i>	15
Prof. Dr. Afşar TİMUÇİN <i>Hocamız Necati ÖNER</i>	21
Prof. Dr. Bilal DİNDAR <i>Felsefeyi Sevmek</i>	23
Prof. Dr. Şahin YENİŞEHİRLİOĞLU <i>Kendimle Sesli Bir Konuşma</i>	27
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Sosyal Yönü</i>	35
Prof. Dr. Necmettin TOZLU <i>Felsefeyi Güzelleştiren Adam</i>	39
Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ <i>Prof. Dr. Necati ÖNER'in Hürriyet Anlayışı</i>	45
Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI <i>Örnek Bir İnsan Hocam Prof. Dr. Necati ÖNER</i>	79
Yrd. Doç. Dr. Abdulkadir ÇÜÇEN <i>Mantığın Kaynağı Problemi</i>	83

SİSTEMATİK FELSEFE İLE İLGİLİ YAZILAR

Prof. Dr. Teo GRÜNBERG <i>Bilgi Teorisi ve Gettier Problemi</i>	97
Prof. Dr. Abdulkuddüs BİNGÖL <i>İletişim Bağlamında Mantık ve Dil</i>	105
Prof. Dr. Teoman DURALI <i>Tarihin Dayanılmaz Ağırılığı</i>	117

VII

Prof. Dr. Doğan ÖZLEM	
<i>Felsefi Hermeneutiğe Geçiş Yolu Olarak Tarihselcilik</i>	127
Prof. Dr. Hüsameddin ERDEM	
<i>Allah'ın Varlığının Delillerinin Kur'anî Temelleri</i>	147
Prof. Dr. Hanifi ÖZCAN	
<i>Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım "Temelcilik" ve "İmancılık"</i>	157
Doç. Dr. Hakan POYRAZ	
<i>Ahlaki Özgürleşmenin Önündeki Bir Engel Olarak Fanatizm</i>	177
Doç. Dr. Mustafa YILDIRIM	
<i>Düşünce Özgürlüğü Üzerine</i>	189
Doç. Dr. Ali Osman GÜNDOĞAN	
<i>Edebiyat İle Felsefe İlişkisi Üzerine</i>	195
Doç. Dr. Ayhan BIÇAK	
<i>Tarihin Yapısı ve Kültür Bilimlerindeki Rolü</i>	205
Doç. Dr. Recep KILIÇ	
<i>Din Öğretimini Temellendirme Problemi</i>	215
Yrd. Doç. Dr. Şahin FİLİZ	
<i>İslam Felsefesinde Tanrı Anlayışı Karşısında Bireyin Konumu Problemi</i>	223
Dr. Münir DEDE	
<i>Kapalı Toplum ve İlk İnanışlar</i>	243
J. Ronald ENGEL (Çeviren: İbrahim ÖZDEMİR)	
<i>Sürdürülebilir Kalkınma Ahlakı</i>	255
FELSEFE TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Ömer Naci SOYKAN	
<i>Hegel Sisteminde Tarih Felsefesi</i>	271
Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR	
<i>Spinoza'nın Natura Naturans ve Natura Naturata Kavramlarının İslâmî Kökenleri</i>	291
Doç. Dr. Nurten GÖKALP	
<i>Beden-Zihin Etkileşimi ve Popper İle Eccles</i>	301
Yrd. Doç. Dr. Ülker ÖKTEM	
<i>Descartes'da Bilginin Kesinliği Problemi</i>	311
Yrd. Doç. Dr. Emel KOÇ	
<i>J.P. Sartre Felsefesinde "Ben-Başkası-İletişim" Problemi</i>	333
BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mübahat Türker-KÜYEL	
<i>"Ulemâ-i Kiram" ve "Tafra-Tehille"</i>	351

Prof. Dr. Esin KAHYA <i>Erzurum'lu İbrahim Hakkı</i>	371
Prof. Dr. Hüseyin AYDIN <i>Kusta B. Luka ve Ruh İle Nefs Arasındaki Ayırım Adlı Kitabı</i>	387
Doç. Dr. Remzi DEMİR <i>Takiyüddin İbn Maruf'un Ondalık Kesirleri Trigonometri ve Astronomiye Uygulaması</i>	403
Doç. Dr. Melek DOSAY <i>Tüccarzâde İbrahim Hilmi'nin "Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz" Adlı Eseri</i>	425
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR <i>Kemâlüddin el-Fârîsi ve Tenkih el-Menâzır Adlı Kitabı</i>	433
KÜLTÜR HAYATI İLE İLGİLİ YAZILAR	
Prof. Dr. Mehmet AYDIN <i>"Türk Müslümanlığı" Üstüne Bazı Düşünceler</i>	445
Prof. Dr. Şafak URAL <i>Demokrasi Kavramı, Toplumsal Değerler ve Birey</i>	451
Prof. Dr. Muammer C. MUŞTA <i>Sekülerleşme Laiklik Demokrasi ve Eğitim</i>	461
Doç. Dr. Mehmet AĞÜN <i>1839-1920 Yılları Arasında Türkiye'de Aydınlanmanın Uzantısı Olarak Temsil Edilen Felsefi Akımlar</i>	475
Yrd. Doç. Dr. Uğur Köksal ODABAŞ <i>Rıza Tevfik ve Felsefesi</i>	499
Dr. Yaşar KALAFAT <i>Horasan Eri Olarak Bilinen Anadolu Yatırları-I</i>	511

PROF. DR. NECATİ ÖNER

***BİLİM TARİHİ İLE İLGİLİ
YAZILAR***

TÜCCARZÂDE İBRAHİM HİLMİ'NİN “MAARİFİMİZ VE SERVET-İ İLMİYYEMİZ” ADLI ESERİ

Doç. Dr. Melek DOSAY*

Tüccarzâde İbrahim Hilmi (Çığıraçan) (1876-1963) en eski yayımcı-larımızdandır. Romanya'nın Tulça kasabasında dünyaya gelen ve İstanbul'da ölen İbrahim Hilmi onbeş yaşındayken *İkdâm* gazetesinde çalışmaya başlayarak basım hayatına girmişti. 1896'da “Kitaphane-i İslâm” adlı kendi yayınevini kurmuş, daha sonra bu yayınevine “Kitaphane-i İslâm ve Askerî” adını vererek askeri kitaplar da yayımlamıştı. Cumhuriyet'ten sonra bu yayınevi “Hilmi Kitapevi” adını alarak yayın faaliyetini sürdürmüştür.

İbrahim Hilmi matbaasında tarih, edebiyat, siyaset, din ve sosyal konularla ilgili 1000'den fazla kitap yayımlamış, bunların yanısıra okul kitapları da basarak eğitime katkıda bulunmuştur. Kendisi de çeşitli fikir eserleri kaleme almıştır. Bunlardan başlıcaları şöyle sıralanabilir: *Tasfiye-i Lisana Muhtaç mıyız? Zavallı Millet, Milletin Kusurları, Milletin Hataları, Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz, Avrupalılaşmak', Türkiye Uyan, Balkan Harbi'nde Neden Münhezim Olduk?*²

İbrahim Hilmi'nin bu yazıda tanıtmayı amaçladığımız eseri, *Maarifi-miz ve Servet-i İlmiyyemiz* herşeyden önce eğitimle ilgili, yazarının eğitim ve bununla ilgili konulara dair fikirlerini açıkladığı bir kitaptır. Uygarlıkta geri kalmamızın nedenlerini bu açıdan tesbit etmeye çalışan İbrahim Hilmi'nin bu tesbitlerinin geçerliliğini aradan geçen yılların çürütmediği anlaşılmaktadır. Kesintisiz sekiz yıllık zorunlu eğitime geçiş kararı ve bunu uygulama çabaları, hâlâ eğitimimize çeki düzen vermeye çalıştığımızı, öncelikli meselemizin eğitim olduğunu göstermektedir.

* Ankara Üniversitesi, Felsefe Doçenti.

1. İbrahim Hilmi'nin bu eseri günümüz alfabesine aktarılmıştır. Bakınız: Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Avrupalılaşmak*, Hazırlayanlar: Osman Kafadar-Faruk Öztürk, Osmanlı Klasikleri Dizisi, Gündoğan Yayınları, Ankara 1997.

2. *İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, Türkiye Diyanet Vakfı, s.299-300; Osman Kafadar-Faruk Öztürk, “Cumhuriyet Nesillerinin Unuttuğu Bir Aydın Tüccarzâde Hilmi ve ‘Avrupalılaşmak’, *Tarih ve Toplum*, Sayı 161, Mayıs 1997, s.261-266.

Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz bir bilim tarihi veya daha genel olarak kültür tarihi eseri olarak da değerlendirilebilir; çünkü eserde uygarlık yarışında Avrupa devletlerinin çok gerisinde kaldığımız tesbit edilmekte ve bu geri kalışımızın sebepleri incelenerek, çözüm önerileri getirilmektedir. İbrahim Hilmi burada, Batılılaşma teşebbüslerimizi de incelemiş ve değerlendirmiştir.

Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz, İbrahim Hilmi'nin kendi kurduğu "Kitabhane-i İslâm ve Askerî" yayınevinde, uğradığımız felâketlerden sonra memleketimizde fikrî ve ilmî uyanışı sağlamak için oluşturduğu "Kitabhane-i intibah" (Uyanış Kütüphanesi) serisinin beşinci eseri olarak 1329 H. (1913) yılında yayımlanmıştır. Eser 120 sayfa olup, Matbaa-yı Hayriye ve Şürekâsı'na basılmıştır. Kitabın giriş bölümü, meşhur eğitimcimiz Sâti Bey'in (1884-1970)³ "Yarıncı Osmanlılık bugünkü mektebelerde hazırlanacaktır" sözü ile başlar. Eserin bundan sonraki bölümleri "Millî Eğitim Bakanlığı", "Mekteplerimiz", "Mektep Hayatı", "Öğretmenler", "Programlarımız ve Ders Kitaplarımız", "Kütüphanelerimiz", "Yayınlarmız", "Resmî Matbaalarımız", "Tiyatrolarımız", "Edebiyat ve Musiki", "Müzelerimiz", "Oyunlarımız" başlıklarını taşımaktadır ve kitabın sonunda verilen özet, Zola'nın (1840-1902) "Hakikat asla durmaz, daima yürür, kendisine yol açar" sözüyle sona erer⁴.

Yazarımıza göre, Osmanlı Devleti olarak karşılaştığımız askerî ve idarî felâketlerimizin sebebi her alandaki (dinî, idarî, umumî) cehaletimizdir. Üstelik bu cehalet sadece Osmanlı'yı değil, bütün İslâm milletlerini de mahvetmiştir. Örneğin, Fas'ın Fransız istilasına uğraması, Mısır Prensiğinin İngiliz işgali altında kalması, İran'ın İngiliz ve Rus kışkacı arasına sıkışması, Hindistan'ın İngiltere'ye boyun eğmesi maarifsizliklerinden, ilimsizliklerinden kaynaklanmıştır⁵.

İbrahim Hilmi'ye göre, cehaletin üstesinden gelmenin yolu eğitimden geçer. Nitekim, bir zamanlar Osmanlı Devleti'nin uyrukları olan Balkan devletleri ve İsviçre, Belçika, Hollanda, Danimarka gibi ufak devletlerin bugün Avrupa'nın bağımsız ve ileri ülkeleri olmaları, eğitime ve bilime verdikleri öneme dayanır. Onlar milli eğitimlerini en ücra köylerine kadar götürerek, vatandaşlarını uyandırırken, biz Abdülhamid'in istibdâd devrinde fikirler ezip sindirmiş, her türlü yeni eseri yasaklamıştık⁶. Halkı cahil ve kaba gören II. Abdülhamid'in aydınlara güveni yoktu.

3. Sâti Bey, II. Meşrutiyet'in ilânından sonra İstanbul Darülmuaallimini müdürlüğü yapmıştır. Öğretmenleri ilk defa orduya benzeten kişidir. Böylece, öğretmenlerin bireysel etkinliklerinin yanında, toplu etkinliklerde bulunabileceğini ortaya koymuştur. Okul müzeleri kurmuştur. Osmanlıca görüşlere sahipti. (Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*, Ankara 1982).

4. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Maarifimiz ve Servet-i İlmiyyemiz*, Kitabâne-i İslâm ve Askerî, 1329 H.

5. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, A.G.E., s.4.

6. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, A.G.E., s.7.

Milli kültürden ziyade dinî kültüre önem veriyordu. Bu yüzden eğitim tarihçileri onun dönemini eğitim ve öğretim bakımından nicelikçe yayılma, nitelikçe gerileme olarak değerlendirmişlerdir. İstibâd yönetimi hafiyelik, korku, tembellik, cehalet gibi vasıfları okullara da sokmuş, padişaha bağlılık vatan görevi kabul edilmiş, eğitimin amacı da saltanata bağlı bireyler yetiştirmek olmuştur. Nitekim Ahmed Mithat Efendi'nin şu sözlerinden de bu gerçek bir kere daha tekrarlanmıştır” “Okumak, adam olmak istiyoruz. Gözümüz açılsa, buyruk altında tutulmamız zorlaşır gerekçeyle cahil bırakıyoruz. Gözümüz açılsa ne gibi fenalıklar göreceksak, ilkin onlar önlensin...”⁷

Abdülhamid'in kaygılarından dolayı Darülfünun programına tarih, edebiyat ve felsefe dersleri konmamıştı. Balkan Devletleri ise bize karşı kazandıkları zaferlerden sonra, “Sizi bizim ordularımız değil, ilkokullarımız mağlup etti” demişlerdi⁸. Prusya örneğinde de aynı olay yaşanmıştı. 1806'da Alman İmparatorluğu ortadan kalkmış, Berlin ve bütün ülke hiç kurşun atmadan işgal edilmiş ve Prusya yıkılmıştı. Onlar da ancak eğitimlerini düzelttikten sonra ordularını ve ekonomilerini düzelterbilmişler, 1870'de Fransa karşısında kazandıkları zaferle tekrar Alman birliğini kurmuşlardı⁹.

Japonya İmparatoru Matsu-Hito'nun (1867-1912) milletine verdiği şu söylev de yine aynı gerçeğe dikkati çekmekteydi: “Cehalet, insana yakışan âlimliği tahrip eden her türlü fenalıkların kaynağı olduğundan, hayatla ilgili koşulların ıslahı ve insanlığın manen ve maddeten mükemmel bir mevkiye yükselmesi için herkesin ilim ve sanat tahsil etmesi lüzumludur. Bir insan bu dünyada refah ve saadete ermek için bilgi olgunluğu ve ahlâk güzellikleriyle şahsını ve niteliklerini süslemeye mecburdur. Tahsil ve terbiye sayesinde insanlar, servet kazanma ve zengin olmak, şerefli mesleklere girmek, kısacası insanların bilgisini genişletme sebebi olacak hizmette bulunmak sebep ve vesilelerini öğrenirler...”

Yüksek sınıflar arasında bile eski öğretim arzu edilmeye münasip değildir. Devletin şan ve kuvvetinin artmasına yarayacak bilgileri kazanmak bahanesiyle lüzumsuz bir takım bildiriler yazmak veyahut yer ve davranışa uygun atasözleri tertib etmek için birçok kıymetli zamanlar yok yere mahvediliyor ve adeta hiç kimse ne kendi nefesine ve ne devletin menfaatine yarayacak şeyler öğrenmeye heves ediyordu. Bundan sonra bizim ülkemiz şudur ki, maarif nimeti yalnız birkaç kişiye mahsus olmayarak bütün ahali fertleri ondan payına düşen istifadeyi alsın. Tâ ki hiç bir köyde cahil bir aile ve hiç bir aile içerisinde de cahil bir fert kalmasın.”¹⁰ Bu kadar önemli olan eğitime çeki düzen verecek olan kurum İbrahim

7. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İletişim Yayınları, s.481.

8. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.8.

9. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.9.

10. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.8.

Hilmi'ye göre, Milli Eğitim Bakanlığı'dır. O, bu kuruma son dönemlerde yeni fikirli kimsenin gelmediğine inanıyordu. Kişisel çıkar sağlamak amacıyla göreve gelenler, gerçekten hizmet verecek kimselerin yetki sahibi olarak iş başına geçmelerine engel olmuşlardı.

İbrahim Hilmi *Goethe Yıllığı*'ndan elde ettiği istatistiklere göre, bizim ve Avrupa devletlerinin bütçeden eğitime ayırdığı meblağı, nüfusa göre kıyaslamış ve bizim genel maarifimize ayırdığımız tahsisatın hiç olduğu sonucuna varmıştı. Nitekim Meşrutiyet döneminin ilk maarif nazırlarından Nail Bey'in bu konuyla ilişkilendirebileceğimiz şu sözleri İbrahim Hilmi'yi doğrulamaktadır: "Meşrutiyet'e kadar ilk tahsil için devletin bütçesinde masraf kayıtlı değildi. Maarif teşkilâtı, içinde levha bulunmayan köhne bir çerçeveye benzer. Birçok yerde mektebin yalnız teşkilat ve tedrisatı değil, binası bile bir ilim ve irfan yuvasına benzemiyor. Diğer yerlerde ise o kadar da yok. Yani hiç mektep yok..."¹¹ Harp bütçemizin büyüklüğü ise, memleketimizi felaketlerden, ordumuzun büyüklüğünün kurtaracağına olan inancımızı göstermekteydi. Halbuki maarifi ileri olmayan bir milletin ordusunun manevi gücünün de olamayacağı açıktı.

Okullarımızla ilgili olarak da İbrahim Hilmi'nin saptamaları son derece olumsuzdur. Büyük bir ahırdan pek farklı bulmadığı köhne okul binalarımızda asırlık öğretim yöntemleriyle verilen eğitim ve öğretimle yetişen milletimizin müstakbel neslinin kendilerinden pek farklı olmayacağına inanıyordu. Ona göre, okul binalarımız çok harap ve virandır, temizlik ve intizamdan yoksundur eğitim araçları noksandır, derslerin eğitim ve öğretiminde ise büyük bir usülsüzlük hüküm sürmektedir. Oysa azınlıkların kurmuş oldukları okullarda derhal Avrupalılık havası göze çarpmıştır¹².

İbrahim Hilmi'nin bu sözlerinin benzerlerini başkaları da söylemişti. Örneğin Sındırgı'daki bir okulla ilgili olarak Ahmet Şerif Bey şunları anlatmıştır: "Burada bir sıbyan mektebi var, tavanı çökmüş, duvarları birer cihete meyletmiş, havasız, rutubetli, pis bir bina, öyle ki ahır olarak kullanılmasında bile tereddüt edilir. ..." ¹³ Yine, Nallıhan okulları da şöyle anlatılmıştı: "Rüşdiye mektebine merdivenlerden yukarı çıkılıyor. Havasızlıktan, ışıksızlıktan kaynaklanan fena bir koku sizi karşılıyor. Rutubet bütün şiddetiyle duyuluyor. Kapısı kapalı, pencereleri kaç günden beri açılmamış küçük bir oda. İçinde 25 çocuk..."¹⁴

İbrahim Hilmi'ye göre, mekteplerimizi bir an önce ıslah etmeliyiz, bunun için de göz boyamak amacıyla değil, iş görmek için, örneğin mendencilik, vapurculuk, hizmetçilik, hastabakıcılık, garsonluk, aşçılık gibi çeşitli mesleklere ilişkin okullar açmamız gerekmektedir.

11. Nafi Atuf Kansu, *Türkiye Maarif Tarihi*, İkinci Kitap, İstanbul 1932, s.14.

12. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.12.

13. Nafi Atuf Kansu, *A.G.E.*, s.14.

14. Nafi Atuf Kansu, *A.G.E.*, s.18.

Yazarımız "Mektep Hayatı" başlığını taşıyan bölümde Brüksel, Leipzig, Zürich, Cenova gibi kentlerde öğrenci gruplarının tanık olduğu faaliyetlerini örnek vererek, canlı ve üretken, samimi bir okul yaşamının, bireyin genel yaşamını da nasıl zenginleştireceğini anlatmaya çalışmıştır.

İbrahim Hilmi, çocuklarımızı yetiştiren öğretmenleri de çok yetersiz bulur. Esasen eğitime önem vermeyen bir devletin, öğretmenlerini de ihmal etmesine şaşırılmaz. Halbuki Balkan devletlerinin yönetimimizden çıkarak özgürlüklerini kazanmalarında öğretmenlerinin büyük payı vardır. Prusya öğretmen orduları sayesinde bağımsızlığını tekrar kazanmıştı. Bizim Rumeli'deki öğretmenlerimiz ise firar etmişlerdi. Milleti uyandırması beklenen öğretmenlerimiz, bu niteliklere sahip olmadıkları gibi, üstelik son derece cahildiler. İbrahim Hilmi'nin bu fikirlerini destekleyen düşüncelerle her yerde karşılaşmak mümkündür. Bunlardan örnek olarak, Sivrihisar okullarıyla ilgili şu ifadeyi verelim: "Rüştiye mektebi yetmiş yaşından aşağı olmayan, otuzbeş-kırk senedir hocalık yaptığını söyleyen, lakırdısını size duyurabilmek için ağzını kulağınıza yaklaştıran bir baş muallim ile şuuru bozuk, dimağı hasta arkadaşının idaresi altındadır. İhtiyar muallim evinden ancak ayda bir defa çıkabiliyor..."¹⁵ Nallıhan okullarıyla ilgili şu beyanı da örnek olarak verebiliriz: "...Rivayete göre baş muallim yükünü tutmuş, kendi işinden, ticaretinden başka düşündüğü yokmuş. Fakat kendi menfaatini düşünen muallim memleketin de menfaatini düşünmeli, artık yapamayacağı bu işten çekilerek son vazifesini yerine getirmelidir."¹⁶ Bir gazetecinin Beyşehir okuluyla ilgili şu sözleri de acı gerçeği açıkça ifade etmektedir: "...Dar, havasız bir yere 80-100 mini mini yavrucağı doldurmuşlar, hep bir ağızdan bağıryorlar, güya okuyorlar. İki muallim var. Bunlardan birine, çalışmalarını ve memleketimizin ümidi istikbali şimdi terbiyeleri ellerine tevdi edilen bu çocuklar olduğunu, bunlara, bu küçük dimağlara bilhassa vatan, millet hakkında fikirler vermenin en mukaddes vazifeleri bulunduğunu söyledim. Hoca garip, anlamaz bir nazarla bana bakıyordu..."¹⁷

İbrahim Hilmi, ülkenin kalkınmasında öğretmenlerin üzerlerine düşen görevi yapabilmeleri için, öğretmenlik mesleğine önem verilmesini, öğretmenlerin yaşam koşullarının düzeltilmesini ve iyi yetiştirilmelerini ister.

İbrahim Hilmi'nin yayımcı olarak en çok şikâyetle bulunduğu bölüm "Programlarımız ve Ders Kitaplarımız" bölümüdür. Ders programlarımızın bir amaç gözetilmeksizin hazırlanmış olduğunu, okullarımızda aile terbiyesi, vatan sevgisi, medeni cesaret öğretilmediğini ve okul kitaplarımızın perişanlığını tesbit ettiğinden, bir şeyler yapmaya çalışmıştı. Bu

15. Nafi Atuf Kansu, *A.G.E.*, s.19.

16. Nafi Atuf Kansu, *A.G.E.*, s.18.

17. Nafi Atuf Kansu, *A.G.E.*, s.16-17.

amaçla okuma kitapları yazmış, bu kitaplarda belli bir gaye ve program izlemişti. Okullarda okutulacak kitapların belirlenmesinde yapılan haksızlıklarla da mücadele etmiş, bu haksızlıkları engelleyebilmek için Milli Eğitim Bakanlığı'na dilekçelerle müracaat etmişti. Müfredat programına alınan kitaplarla ilgili dilekçelerinden bir tanesi şöyleydi: "Sizin müfredat programınızdan sonra dört sene geçti. Dört sene içinde İstanbul'da ve taşrada ikiyüz kadar mekteb kitabı basıldı. Bunların içinde pek nefisleri ve pek güzel yazılmışları da var. Hiç olmazsa şu eserleri yüzeysel bir incelemeden geçirecek faydalı bulduğunuz birkaçını olsun neden cetvele geçirmediniz. Birbuçuk milyon nüfuslu bir başkentini umumi maarifini böyle saçma sapan eserlerin tekeline nasıl aldırıyorsunuz ve hiçbir millette görülmedik bir reji usulü icadıyla bu kitapların zıddını tahsilde bulunmak yasaktır diye nasıl emir veriyorsunuz?"¹⁸ Bakanlık bu tür şikâyetler karşısında, dört sene önce seçilen kitapların okutulması kararını almıştı. Bu geriye dönüşün, hiçbir yazarı ve kitapçıyı yeni, güzel bir kitap hazırlamaya teşvik etmeyeceği açıkça belliydi.

İbrahim Hilmi'nin, bir memleketin entellektüel kalkınmasına en çok hizmet edecek araçlardan biri olarak gördüğü kütüphaneler açısından da ülkemiz iç açıcı bir durumda değildi. Özellikle gelişmiş ülkelerle mukayese edildiğimizde, yazarımız bizde kütüphane hayatının olmadığı kanaatindeydi¹⁹.

Yine, ileri ve medenî olmanın işaretlerinden biri olan, pratik ve teorik bilgilerle ilgili yayınların bolluğu ve çeşitliliği bakımından ülkemizde Avrupa memleketlerini mukayese eden İbrahim Hilmi, bu konuda da çok kötümser bir tablo tasvir etmişti. Memleketimizdeki yayımcılığın ve kitapçılığın acınacak bir halde olduğunu görmüş, genel bir tarih eserimizin olmadığını düşünerek, oniki ciltlik bir tarih serisi yayımlamaya başlamıştı. Fakat, esere pek rağbet gösterilmemiş, ekonomik sıkıntılardan dolayı ancak altı cilde kadar yayımlanabilmişti²⁰. İbrahim Hilmi'nin yayımcılık ruhu, bütün olumsuzluklara karşın pes etmemiş, bu defa da ordumuz için *Ordu ve Donanma* adlı bir dergi çıkartmaya başlamıştı. Bu derginin mükemmel biçimde basılması için hiçbir fedakârlıktan kaçınmamış, ancak fiyatı da çok ucuz olmasına rağmen, 15-20 bin subayı bulunan ordumuzun 550 üyesi satın almıştı. Yedi sayı sonunda yayımcının zararı 220 lira olmuştu²¹.

İşte, memleketimizde bir fikrî kalkınma sağlamak istiyorsak, neşriyatımızı arttırmak ve kaliteli hali getirmek zorundaydık. Resmî matbaalarımız da, kitapçılar basamayacağı için, masrafının çıkarılması şüpheli olan kıymetli eserleri basmalıydı.

18. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.53.

19. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.59.

20. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.72.

21. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.76.

İbrahim Hilmi eğitimde tiyatronun da önemini vurgular, çünkü tiyatro oyunlarıyla bir milleti uyandırmak, milli cesareti coşturmak mümkündür. Bir milli tiyatromuz olmalı, sanatçı yetiştirmeli ve onları teşvik etmeli, milli ve tarihî piyes yazarlarını maddi olarak desteklemeliydik. Bu şekilde gençlerimiz Galata ve Beyoğlu'ndaki zevk ve eğlence âlemleri yerine tiyatroları çekilmeliydi²².

Tembelliğimizin ve uyuşukluğumuzun sebeplerinden biri de, yazarımıza göre, manevi ve ruhu besleyen kuvvetlerimizin eksik olmasıdır. Bu kuvvetlerin en önemlileri ise edebiyat ve musikidir. Osmanlıların edebiyatı da musikisi de güzeldi, ancak son dönemlerde Batı'nın bu alanlardaki tükenmez ve engin zenginliğiyle mukayese edildiğinde, neşeli ve kulak okşayan bir musikimiz ve zengin bir edebiyatımız yoktu. Uğramış olduğumuz askerî felâketlerden, eğer ateşli ve kararlı şairler yetiştirir, bunlar hayatlarını memleketlerinin bağımsızlığı için feda ederlerse, kurtulabilirdik. Ruhumuzun derinliklerinden doğmuş, milli kahramanlığımızla yoğurulmuş mızmarlarımız, milli ve askeri şarkılarımız olmadığı için, milli duygularımız, milli iftiharlarımızı paylaşma isteğimiz uyanmıyordu. Halbuki Avrupalıların öyle ruh okşayan şarkıları vardı ki, dinlerken coşmamak mümkün değildi²³.

Medenî olmanın göstergelerinden biri de müzelerdi. Bu kurumlar tarih, coğrafya, jeoloji, hayvanlar, bitkiler, sanayi ve ticaret gibi birçok teorik ve pratik bilgilerin öğrenilmesini kolaylaştırmıştı. Örneğin, eski eserler müzesi tarih öğretimini, hayvanat ve botanik bahçeleri tabiat tarihi öğretimini kolaylaştırır. Resim müzeleri de çok önemlidir, çünkü resmin duygusal ve milli terbiyede büyük etkisi vardır. Askerî olaylarımızı tasvir eden tabloların dersanelerde bulunması çocuğun zihni terbiyesine büyük tesir yapar, resimli kitapların resimsiz kitaplara oranla etkisi yüz defa fazladır. Avrupa'da umumi ve milli müzelerin yanısıra çeşitli sanat müzeleri, özel müzeler, belediye müzeleri vardır. Bizim böyle müzelerimiz olmadığı için, eğitimimiz yavan, bilgilerimiz de koftur²⁴.

Her milletin kendine özgü oyunları vardır. İbrahim Hilmi'ye göre, Batılı milletlerin üstünlük sebeplerinden biri de beden terbiyesi idi. Atalarımızın çalışkanlığı, çevikliği kaybolduktan sonra, ordularımız hızla gücünü yitirmişti. Gevşekliğimizin, tembelliğimizin en önemli sebebi, küçüklükten beri beden hareketlerine alışık olmayışımızdır. Gençlerimizi beden hareketlerine, oyunlara, her çeşit spora alıştırmak, şahsi ve milli hayatına sahip olacak şekilde yetiştirmeliyiz²⁵.

İbrahim Hilmi eserinin sonunda verdiği bir sayfalık özetle, uygarlıkta geri kalmamızın ve başımıza gelen felâketlerin sebebini, doğru bir Ba-

22. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.83.

23. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.89.

24. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.103.

25. Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *A.G.E.*, s.113.

tılışmayı başaramamış olmamıza dayandırıyor. Dinî ve millî terbiyemiz dışındaki işlerde Avrupalı gibi düşünmemiz, Avrupalı gibi çalışmamız gerektiğine inanıyordu. Ona göre, okulda, idarî işlerde, ekonomik hayatımızda, savaşta, yaşam mücadelemizde Batılı gibi olmalıydık.